

Етапи становлення музейної справи в Острозі

Місту Острогу, перша літописна згадка про яке відноситься до 1100 р., належить визначне місце в історії українського народу і його багатовікової культури. Майже три століття (із середини XIV ст.) місто було резиденцією і “домонаральним градом” князівського роду Острозьких, що дав Україні видатних полководців, меценатів, будівничих, покровителів православної церкви і визнаних національних провідників. Тут в 1576 р. постала Острозька слов’яно-греко-латинська академія – перша вища школа в Україні, у східних слов’ян і православних народів Європи, що водночас була і першою вітчизняною науковою установою. Друкарня, що діяла при академії, в 1581 р. здійснила перше в світі повне видання біблійних книг Старого і Нового Заповіту церковнослов’янською мовою. В сузір’ї імен, що походженням, навчанням, викладанням, науковою і літературною співпрацею були пов’язані з Острогом та його академією XVI-XVII ст. – Герасим і Мелетій Смотрицькі, Іван Федоров, Іван Вишенський, Дем’ян і Северин Наливайки, Кирило Лукаріс, Петро Конашевич-Сагайдачний, інші визначні постаті того часу.

І після згасання Волинських Афін, як називали сучасники Острого періоду його найвищого розквіту, зримою залишалася присутність його спадщини в духовному житті України. Місто відвідували творці нового українського відродження – Тарас Шевченко, Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Іван Нечуй-Левицький, Михайло Коцюбинський, тут здобули освіту Агатангел Кримський та Іван Огієнко; визначний внесок в дослідницьку Острогіану здійснили Михайло Максимович, Іван Франко, Орест Левицький, Михайло Грушевський, Костянтин Харламович.

Доля пам’яток острозької старовини не раз привертала увагу діячів української, польської, російської культури. Однак XIX ст. в цьому відношенні більше було часом безповоротних втрат. Мандрівники – художники і літератори – поспішали залишити замальовки і описи острозьких пам’яток, поки вони не були безповоротно втрачені. Лише зусиллями громадськості наприкінці століття вдалося відвернути загрозу знищення Вежі Мурованої і перебудови під дзвіницю Круглої вежі на Замковій горі.

XX ст. починалося обнадійливо. В 1907 р. в Острозький Богоявленський собор з Києво-Печерської лаври було перенесено частку мощей преподобного князя Федора Острозького. Наступного року широко відзначалося 300-річчя з дня смерті засновника Острозької академії князя Василя-Костянтина. Ці дві події спонукали місцеву інтелігенцію до конкретних справ, провідником яких в життя стала релігійно-просвітницька

*Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи,
краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині*

і науково-краєзнавча організація – Братство імені князів Острозьких під покровом преподобного князя Федора. Установчі збори Братства відбулися в лютому 1909 р., а 11(24) травня цього ж року – в день святих Кирила і Мефодія – був обнародований його статут. Першим головою Братства був обраний директор гімназії Іван Окойомов; пізніше цю посаду обійняв мировий посередник Ілля Івашкевич. Ініціатором створення Братства, його провідним діячем, організатором всіх справ і починань був спостережник (“наблюдатель”) церковно-парафіяльних шкіл Острозького повіту священник Михайло Тучемський (1872-1945 р.р.). Своїм головним завданням Братство імені князів Острозьких визначило збереження, вивчення і популяризацію пам'яток острозької старовини. Наприкінці 1909 р. воно розпочало народні читання з лекціями на історико-краєзнавчі теми, здійснювало випуск популярних видань (серед яких - підготовлені М. Тучемським “Преподобный Феодор, князь Острожский”, “Сторожевой замок князей Острожских в Остроге”, “Город Острог в современном князю К. К. Острожскому состоянии”). В 1910 р. при Братстві були засновані давньосховище і бібліотека, почали комплектуватися збірки стародруків, рукописних книг, архівних документів, нумізматики, церковного мистецтва, археології, інших старожитностей, насамперед, пов'язаних з добою князів Острозьких. Список колекції давньосховища відкривали Острозька Біблія 1581 р., два підсвічники князя Василя-Костянтина Острозького 1575 р., печатка м. Острога 1700 р.

Головна заслуга Братства перед Острогом, Волиною, українським народом – врятування і реставрація визначної пам'ятки вітчизняної архітектури XIV ст. – Вежі Мурованої на Замковій горі. Її відбудова, що здійснювалася на народні пожертви, відбувалася в 1913-1914 рр.; керівником і автором проекту ремонтно-реставраційних робіт в замку був волинський єпархіальний архітектор Володимир Леонтович, консультантом проекту – академік архітектури Петро Покришкін. Сприяння і допомогу надавали Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва, Імператорська Археологічна Комісія в Санкт-Петербурзі, депутати Державної Думи від Волині, особливо єпископ Кременецький Никон (Безсонов). Роботи у Вежі Мурованій в основному були здійснені до літа 1914 р., але початок 1-ї світової війни не дав змоги відразу втілити у життя головну мету Братства – відкрити у відреставрованих приміщеннях замку історичний музей. Натомість тут розташувався військовий госпіталь місцевого комітету Червоного Хреста для поранених солдатів російської армії. Лише в 1916 р. в день пам'яті покровителя міста преподобного князя Федора Острозького – 11 (24) серпня – у Вежі Мурованій відкрився Музей імені князів Острозьких, в основу якого лягли зібрані під керівництвом М. Тучемського – першого керівника і хранителя музею – колекції братського давньосховища. Там же розмістилася науково-історична бібліотека і зал для народних читань. В 1916 р. співробітник музею студент Московської духовної академії Михайло Струменський опублікував перший

Етапи становлення музейної справи в Острозі

музейний каталог – опис рукописних книг. Братство імені князів Острозьких заклало міцний фундамент систематичній науково-музейній праці та краєзнавчим дослідженням в Острозі.

Заслуговує особливої поваги праця інтелігентів, об'єднаних в Острозькому комітеті охорони пам'яток історії і мистецтв, що діяв при історичному музеї Острога в 1919-1920 рр. Йосип Новицький, Михайло Струменський та інші члени комітету робили все можливе, щоб у вихорі війни та революції зберегти в Острозі і його околицях скарби матеріальної й духовної культури, примножити музейні колекції.

В міжвоєнне двадцятиліття – за польської влади у 1920-1930 рр. – Братство імені князів Острозьких було усунуто від керівництва історичним музеєм і (під іменем Свято-Федорівського братства) зайнялося виключно храмовими справами Богоявленського собору. Управління музеєм спочатку здійснював призначений державою куратор, згодом міський магістрат за допомогою громадського “Товариства друзів Музею імені князів Острозьких”. Діяльність музею занепала, наукова робота не велася, частина музейних колекцій була втрачена або – за розпорядженням воєводської адміністрації – вивезена в Луцьк. Зміни на краще настали в 1938 р., коли музей перейшов під керівництво острозького відділення Польського краєзнавчого товариства, кістяк якого склали педагоги міста на чолі з магістром Мечиславом Єсьманом. Належало б відзначити постійну увагу польських освітян цього часу до острозького краєзнавства, залучення вчителів і учнів до самостійних досліджень і підготовки публікацій, випуск ними власної краєзнавчої періодики, ілюстрованого путівника по Острогу.

Після входження Острога до складу СРСР Острозький музей у лютому 1940 р. отримав державний статус і відповідне бюджетне фінансування. До його складу увійшла збірка приватного музею Йосипа Новицького, що в 1920-1930 рр. діяв при місцевому відділенні Російського благодійного товариства, а сам він зміг після тривалої перерви повернутися в Замок і працювати директором музею. Музейна діяльність не припинялася і в роки гітлерівської окупації міста, коли Й. Новицькому знову доводилося рятувати пам'ятки острозької давнини, в тому числі і єврейські старожитності, що залишилися без господарів після акцій фашистського геноциду.

Повоєнні десятиріччя не були милостиві до долі острозьких пам'яток. Були знищені польське і єврейське давні кладовища міста, вулички і квартали давньої забудови, що вціліли у воєнних пожежах, з грубим порушенням архітектурних і пам'яткоохоронних вимог велася нова забудова в центрі міста, руйнувалися закриті і пристосовані для інших потреб храмові будівлі. Однак, десятки тисяч відвідувачів щороку переступали поріг Острозького краєзнавчого музею, зусиллями громадськості врятованого від закриття під час реорганізації музейної мережі республіки у 1954 р.

*Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи,
краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині*

1963 р. в місті було відкрито пам'ятник Т. Шевченку. Земля із Канева лягла тоді в острозьку землю недалеко від місця, де стояла найперша академія. 1978 р. в Острозі відбулися Федорівські читання присвячені 400-річчю Острозького друкарства; в честь цього ювілею було відкрито пам'ятний знак.

В 1981 р. на основі краєзнавчого музею міста був створений Державний історико-культурний заповідник м. Острога – спадкоємець пам'яткоохоронної і науково-просвітницької діяльності Братства імені князів Острозьких. В 1985 р. у відреставрованої будівлі Луцької вежі – брами XVI ст. заповідник при допомозі Товариства книголюбів відкрив другий в Україні Музей книги та друкарства, а також – до 40-річчя Перемоги над фашизмом – Меморіальний музей генерала армії Олексія Антонова, експозиція якого, на жаль, до сьогодні не збереглася. 1987 р. в склад заповідника був переданий Літературно-Меморіальний музей М. Островського в с. Вілія. У 1990-і рр. відкрито нове фондосховище заповідника і постійнодіюча нумізматична виставка при ньому.

На сьогодні до складу заповідника входять 11 пам'яток архітектури та історії, в яких працює 4 музеї. 3 культові пам'ятки (Богоявленський собор, Троїцький Межиріцький оборонний монастир, Успенський костел) передані в користування релігійним громадам. Інші пам'ятки використовуються в екскурсійному показі. Музейні фонди заповідника нараховують біля 57 тисяч одиниць зберігання – колекції стародруків, рукописних книг, археології, іконопису, живопису, скульптури, нумізматики, етнографії, давньої і новітньої історії. Біля 40 тисяч відвідувачів щороку переступають поріг острозьких музеїв, для них проводиться до 1200 оглядових і тематичних екскурсій. У 1993-1995 рр. заповідник спільно з Інститутом українознавства імені І. Крип'якевича НАН України проводив Острозькі академічні читання, а спільно з Острозьким науково-краєзнавчим товариством «Спадщина» імені князів Острозьких, створеним колишнім директором музею, краєзнавцем Петром Андруховим (1924-1996) започаткував з 1990 р. щорічні науково-краєзнавчі конференції «Острог на порозі 900-річчя» (нині – Острозькі краєзнавчі читання), які сприяли відродженню Острога наприкінці XX ст. як культурного, освітнього і наукового осередку, наслідком якого стало відновлення в Острозі 1994 р. вищої школи – нині Національного університету «Острозька академія» та відзначення у 2000 р. на загальнодержавному рівні 900-літнього ювілею міста.

Заповідник проводить щорічні Острозькі краєзнавчі читання, за матеріалами яких видає «Острозький краєзнавчий збірник» (3 випуски) наукові конференції «Волинська книга: історія, дослідження, колекціонування» (видано 1 збірник матеріалів) та «Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині», другий випуск матеріалів якої пропонується увазі читачів.